

•  
ANALELE ȘTIINȚIFICE  
ALE  
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”  
DIN IAȘI  
(SERIE NOUĂ)

# ISTORIE

TOM LXVII  
2021

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

## CUPRINS

### Actele Conferinței „Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII”

Maria Magdalena Székely, <i>Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII (Cuvânt înainte)</i> .....	11
Radu Cârciumar, <i>O ipoteză privind datarea primei fresce din Biserica Domnească a Târgoviștei în vremea lui Mihnea Turcitul</i> .....	17
Liviu Marius Ilie, <i>Domnia și cancelaria – danie și cronologie în perioada Paștilor în Țara Românească (secolul al XV-lea)</i> .....	27
Maria Magdalena Székely, <i>Daruri, mărfuri și obiecte de prestigiu la curtea Moldovei în secolul al XVI-lea</i> .....	33
Minodora Cârciumar, <i>Inelul jupâniței Vlădae. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice</i> .....	59
Ștefan S. Gorovei, <i>În căutarea „patriciatului” pierdut. O revenire</i> .....	77
Marius Păduraru, <i>„Pe vremea ce au fost Mareș banul vornic mare, fiind mare și putêrnecu”. Adăugiri la biografia marelui dregător muntean Mareș Băjescu ....</i>	89
***	
Daniela Orzață, <i>Ancient library of Alexandria foreign book fund</i> .....	111
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>Soldats provenant du milieu rural de la province de Mésie Inférieure dans les légions romaines</i> .....	129
Iulia Dumitrache, <i>Haine pentru soldați: contracte cu statul roman și afaceri personale</i>	135
Fabian Doboș, <i>Augustin – al doilea Atanasie</i> .....	143
***	
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>The doctrine of lawful rebellion in the princely proclamations of the French wars of religion</i> .....	151
Sorin Grigoruță, <i>„A slujit domniei mele cu dreptate și cu credință”. Câteva considerații privitoare la Andrei, hatmanul lui Petru vodă Șchiopul</i> .....	165
Eduard Rusu, <i>Muzica nunților domnești</i> .....	189
Gheorghe Lazăr, <i>Danii românești în favoarea așezămintelor ortodoxe sud-dunărene. Noi mărturii documentare</i> .....	201
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Crâmpeie din istoria Bisericii Sfinții Teodori din Iași prin însemnări de odinioară</i> .....	219

## Cuprins

---

\*\*\*

Alexandru-Florin Platon, <i>Evenimentele anului 1821 în corespondența unui negustor genevez din Odesa: Jean-Justin (Jules) Rey</i> .....	231
Cristian Ploscaru, <i>Between the diplomacy of war or peace and the Ottoman occupation of the Romanian Principalities (1821-1822)</i> .....	245
Laurențiu Rădvan, <i>Un plan necunoscut al orașului Târgoviște din 1831</i> .....	265
Mihai-Cristian Amărieuței, Simion-Alexandru Gavriș, <i>Administrația moldoveană la începutul perioadei regulamentare: funcționarii Ministerului de Interne și ai Comitetului Sănătății (1834)</i> .....	279
Andrei Melinte, <i>Din istoricul înființării orașelor din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i> .....	301
Remus Tanasă, <i>Between "millet" and self-determination: the Ottoman-Armenian case</i>	321
Aleksandr Stykalin, Ioan-Augustin Guriță, <i>Din corespondența arhimandritului Iuliu Scriban cu arhiepiscopul Arsenie Stadnički păstrată la Moscova</i> .....	331
Ștefan Crăciun, <i>Nicolae B. Cantacuzino – primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (1911-1912)</i> .....	355
Claudiu-Lucian Topor, <i>German administration in Romania under military occupation: everyday life in the vicinity of the operations army (1916-1918)</i> .....	365
Stefano Santoro, <i>The image of Bolshevism in the Italian public opinion, 1917-1919</i> .....	377

\*\*\*

Lucian Leuștean, <i>New contributions on the dispute at the Peace Conference (February-March 1920) concerning the Romanian-Hungarian border</i> .....	391
Krzysztof Nowak, <i>Motivations, obstacles and complications on the path of Polish diplomacy to an alliance with Romania. Reflections on the 100<sup>th</sup> anniversary of the Polish-Romanian military alliance of 1921</i> .....	405
Árpád Hornyák, <i>The League of Nations loan to Hungary in 1924 with special regard to Yugoslav aspects</i> .....	421
Ionel Moldovan, <i>Noi considerații privitoare la înființarea Facultății de Teologie din Chișinău (1926)</i> .....	443
Andreea Dahlquist, <i>Romanian propaganda in Sweden during the Second World War</i>	459
Elena Dragomir, <i>Relațiile comerciale cu Occidentul în concepția economică a României postbelice. Argumente pentru o nouă perspectivă de studiu</i> .....	475
Daniel Lazăr, <i>30 de ani de la destrămarea R.S.F. Iugoslavia. Despre politică, societate și „cultură de masă” – considerații</i> .....	495

\*\*\*

<i>In memoriam: Mihail Vasilescu, Ioan Caproșu, Ion Agrigoroaiei</i> .....	507
<i>Recenzii și note bibliografice</i> .....	513
EUSEBIU DE CEZAREEA, <i>Istoria bisericească</i> , traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae, ediție revizuită de Tudor Teoteoi, Basilica, București, 2020, 560 p. (PSB, s.n. 20) (Nelu Zugravu); <i>Beyond Ambassadors; Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy</i> , ed. Maurits Ebben și Louis Sicking, Leiden, Editura Brill, 2020, 236 p. (Mihai Covaliu); Rebecca Haynes, <i>Moldova: A History</i> , London,	

New York, I. B. Tauris, 2020, xvi + 240 p. (*Laurențiu Rădvan*); Carol Iancu, *Evreii din Hârlău și împrejurimi. Istorie și memorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 250 p. (*Dănuț Fotea*); Victor Taki, *Russia on the Danube: Empire, Elites, and Reform in Moldavia and Wallachia 1812-1834*, Budapest, Vienna, New York, Central European University Press, 2021 (*Cristian Ploscaru*); Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019, 472 p. (*Monica Chicuș*); David E. Nye, *American Illuminations. Urban Lighting, 1800–1920*, Cambridge, The MIT Press, 2018, x + 280 p. (*Simion Câlția*); Mihai Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848-1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 374 p. (*Ioan-Gabriel Chiraș*); *Universitatea din Cluj în perioada interbelică*, vol. III, *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, 364 p. (*Dragoș Jipa*); Radu Ioanid, *Pogromul de la Iași*, ediție îngrijită de Elisabeth Ungureanu, prefață de Alexandru Florian, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași, Polirom, 2021, 142 p. (*Mihai-Daniel Botezatu*); Michael Shafir, *România Comunistă (1948-1985). O analiză politică, economică și socială*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Press, 2020, 432 p. (*Andrei Mihai Rîpanu*); *Panorama comunismului în România*, ed. de Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2020, 1150 p. (*Daniel Chiriac*).

*Abrevieri* .....

## 30 de ani de la destrămarea R.S.F. Iugoslavia. Despre politică, societate și „cultură de masă” – considerații

Într-un studiu anterior<sup>1</sup> am adus în discuție, tangențial, apetența generației tinere (sau ajunsă la maturitate) din țara vecină pentru ceea ce a fost denumit în literatura sociologică „cultură de masă”, în proporții care au depășit consistent participări similare din blocul comunist est-european. În paginile următoare vom dezvolta subiectul, care este, din punctul nostru de vedere, important pentru înțelegerea corectă a tipului de societate edificat în cea mai mare și mai importantă țară din Balcani de după cel de-al Doilea Război Mondial: Iugoslavia.

Urmare a evoluțiilor politice, sociale, culturale dar și de percepere a „vecinătății interioare”<sup>2</sup>, ca factor de solidaritate într-un spațiu cu o „memorie” comună a locurilor de aproape trei sferturi de secol (1918-1940/1945-1991), ceea ce s-a petrecut după anul 1980<sup>3</sup> în cele șase republici succesoare al Federației iugoslave nu lasă loc de echivoc. Iugonostalgia se va stinge odată cu ultima generație care își mai amintește de „epoca de aur” a lui Tito, prin asumarea, cu orice preț sau prin falsuri grosiere<sup>4</sup>, a celor șase noi „identități naționale”.

A contribuit (și încă mai contribuie) la acest fapt și prețul plătit cu „sânge” al destrămării Iugoslaviei, materializat prin războaiele civile. Conflictelor interne au

---

\* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; dn\_lazar@yahoo.com.

<sup>1</sup> Daniel Lazăr, *Ipostazele postcomunismului balcanic: iugo-nostalgia ca formă de „recuperare” a memoriei*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LVI-LVIII (2010-2012), p. 423-436.

<sup>2</sup> Expresia aparține cunoscutului istoric al Balcanilor, Stevan K. Pavlowitch, și face referire la cele 6 republici ale R.S.F. Iugoslavia.

<sup>3</sup> 1980, anul decesului lui Josip Broz Tito, este perceput ca debut al degradării accentuate a proiectului comunist iugoslav, precum și al estompării „efigiei” lui Tito în ochii generației tinere și foarte tinere.

<sup>4</sup> Limba sârbo-croată s-a divizat, la comandă politică, în sârbă, croată, bosniacă și muntegreaună. Croația a introdus în circulație arhaismele medievale în denumirea monedei și a lunilor anului, Muntenegru a trecut integral la alfabetul latin (latinica), iar în Serbia documentele oficiale sunt redactate numai în varianta cu alfabet chirilic (ћирилица). Sute de mii de cărți din bibliotecile din fosta Iugoslavia (cu excepția Serbiei, unde se predă la școală în ambele alfabete) nu mai pot fi citite pentru că s-a renunțat la învățarea alfabetului chirilic al sârbo-croatei sau, în cazul Sloveniei și al Macedoniei, din cauza renunțării la studiul limbii sârbo-croate.

declanșat fenomene genocidare<sup>5</sup> și de purificare etnică nemaîntâlnite în Europa după cel de al Doilea Război Mondial, au dislocat pentru totdeauna populații întregi<sup>6</sup> și au creat traume severe în mentalul colectiv. Ele nu tind a se vindeca, pentru că noile „pedagogii naționale” au nevoie de aducere aminte a celor întâmplare; permanentizarea evocărilor este astfel văzută drept garanție a maturizării „noilor identități tribale”<sup>7</sup>.

Pornind de la această constatare preliminară, încercăm să scoatem în evidență apariția și dezvoltarea unui fenomen care a mers în paralel (adeseori și în contradictoriu) cu „canoanele” ideologiei oficiale: (sub)cultura muzicală urbană și a „periferiei societale”<sup>8</sup>, cunoscută argotic în Iugoslavia drept yugofolk și turbofolk.

Aceasta a fost asumată atât în contextul condițiilor de manifestare mult mai permissive din societatea titoistă, cât și dintr-un spirit de frondă specific generațiilor tinere de iugoslavi și care a găsit acolo un teren fertil de exprimare. Fenomenul adună și astăzi grupuri mai mari sau mai mici de nostalgici – de curioși, deopotrivă – care „retrăiesc” prin acest fel de muzică nu numai anii tinereții, dar și viața bună dintr-o țară (multietnică și multiculturală) care a încetat să mai existe.

Cea de-a „doua Iugoslavie” (înființată la sfârșitul anului 1945) a reprezentat un paradox istoric, în condițiile în care Iugoslavia interbelică a dispărut în cel de-al Doilea Război Mondial într-un conflict care a căpătat valențe triple<sup>9</sup>: un război „național”, dus împotriva ocupanților germani, italieni, albanezi, bulgari și unguri; un război „etnic”, purtat cu înverșunare între sârbi, croați și bosniacii musulmani; un război „ideologic”, ai cărui combatanți erau partizanii comuniști, ustașii fasciști și cetnicii regaliști.

Partida a fost câștigată de Mișcarea de partizani a lui Tito, care a promovat un mesaj nou, inedit, în care etnia, limba și religia devin irelevante și se supun unui interes comun superior. Tito și acoliții lui au pus interesul justiției sociale mai presus de etnie, iar ideologia comunistă – în numele căreia s-a luptat – devine și ideologia „eliberării naționale”. Partizanii aparțin tuturor etniilor și au drept dușman „inamicul ideologic”, aparținător tuturor naționalităților. Ca într-un teatru al absurdului, sârbul regalist devine dușmanul sârbului comunist, ustașul fascist croat inamicul partizanului croat. Ideologia urma să „ucidă” sentimentul național pentru a deveni „leacul” miraculos al renașterii Iugoslaviei din propria cenușă.

---

<sup>5</sup> Avem în vedere masacrul de la Srebrenica (11-22 iulie 1995) când unitățile paramilitare ale sârbilor bosniaci, Șkorpioni/Scorpionii, au ucis 8.373 de musulmani cu vârste cuprinse între 15 și 65 de ani. United Nations. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991, <https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf>.

<sup>6</sup> Nova seoba [Noua migrațiune]. Expresia lui Stevan K. Pavlowitch.

<sup>7</sup> John Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, *passim*.

<sup>8</sup> *Ibidem*.

<sup>9</sup> „Trei războaie într-un război” (*ibidem*).

Noul liant propagandistic, care ocultează etnia, s-a transformat în „cheia de boltă” a proiectului multinațional al Iugoslaviei, iar deviza noii țări – rostită „pedagogic” de către Tito încă din anii de front – este una pe măsură: Frăție și Unitate!<sup>10</sup>

După excluderea Partidului Comunist Iugoslav din Cominform, la 28 iunie 1948 și începutul gravelor tensiuni cu URSS și țările din Blocul Răsăritean, Josip Broz Tito și nucleul fidel din jurul său – constituit din vechii tovarăși de luptă: sârbul Aleksandar Ranković, croatul Vladimir Bakarić, muntenegreanul Milovan Đilas și slovenul Edvard Kardelj – au ajuns la concluzia că singura soluție de a rezista împotriva uriașelor presiuni sovietice (economice, logistice, propagandistice și politice) era aceea de a asigura prosperitatea economică a societății și confortul material al populației.

Chiar dacă propaganda marxist-leninistă califica cele două aspirații drept „păcate capitale” ale societății de consum, punerea lor în aplicare a fost văzută ca o șansă pentru adeziunea popoarelor iugoslave la cel de al doilea proiect statal<sup>11</sup> inițiat de comuniști. Mai mult, câtă vreme reformele preconizate nu puneau între paranteze omniprezența aparatului de propagandă în societate, incompatibilitatea ideologică dintre cele două direcții nu pare să preocupe în vreun fel vârfulurile puterii. În fond, Iugoslavia era un stat socialist deja structurat, care și-a ales singur un drum propriu, neagreat de Moscova din motive imputabile exclusiv lui Stalin, Uniunii Sovietice și acoliților ei.

În contextul Războiului Rece, lumea occidentală a privit cu interes disidența lui Tito. Dincolo de afișarea ostentativă a suveranității depline, răzvrătirea Belgradului era în primul rând o „palmă” grea dată rușilor, care își văd astfel spulberat mitul „centrului de comandă unic” de la Kremlin.

Pe fond, socialismul nu a fost pus în discuție de către iugoslavi. Era pusă sub semnul întrebării pretenția Moscovei de a coordona sistemul, în fapt o formă mascată de imperialism, drapat în culoarea roșie a comunismului internaționalist. Din acest punct de vedere, menținerea Iugoslaviei lui Tito în afara influenței Moscovei a devenit prioritară în marile cancelarii occidentale.

Urmare a investițiilor consistente de capital, dublate de împrumuturi de la băncile americane<sup>12</sup> cu dobânzi avantajoase, statul iugoslav cunoaște o dezvoltare constantă a economiei, sesizabilă în creșterea nivelului de trai al populației începând cu a doua jumătate a deceniului al șaselea. Guvernul a renunțat la elementele de bază ale socialismului de tip bolșevic, care s-au dovedit în contextul

---

<sup>10</sup> Bratstvo i Jedinstvo! (în limba sârbo-croată). Deviza devine cvasi cunoscută cu ocazia adunării din 26 noiembrie 1942 de la Bihać, care pune bazele Adunării Antifasciste pentru Eliberarea Iugoslaviei – AVNOJ.

<sup>11</sup> C. I. Christian, *Sângeroasa destrămare: Iugoslavia*, București, Editura Sylvi, 1994, p. 32.

<sup>12</sup> Între 1949 și 1955 SUA au livrat Iugoslaviei ajutor economic în valoare de 585 milioane \$ și ajutor militar în sumă de 588 milioane \$. Ioan Popoiu, *Statele din Sud-Estul Europei (1804-1999)*, București, Editura Pro Universitaria, 2017, p. 179.

blocadei economice impusă de Moscova dezastruoase pentru economie: colectivizarea agriculturii, etatizarea industriei și centralizarea economiei.

În 1950 Partidul Comunist a abandonat cooperativizarea agriculturii, iar în 1952 a introdus principiul autogestiunii economice și financiare prin abandonarea intervenției statului în sectoarele nestrategice ale economiei. „Socialismul de piață”<sup>13</sup> din Iugoslavia – o inovație pusă în practică de comuniștii de la Belgrad mai mult de frica blocării statului – s-a dovedit a fi, în contextul Războiului Rece, o decizie salutară. Drept urmare, în intervalul 1950-1964 productivitatea a crescut cu 12,7% anual, salariile s-au mărit în medie cu 6,2% pe an, iar accesul populației la serviciile publice de sănătate, sociale și culturale s-a ameliorat considerabil<sup>14</sup>.

Și Partidul Comunist s-a reformat. La 2 noiembrie 1952 acesta s-a transformat în Liga Comuniștilor din Iugoslavia<sup>15</sup>, compusă din cele șase „subsidiare” ale partidului corespunzătoare fiecăreia din cele șase republici constitutive ale Federației. Liga Comuniștilor a statuat „libertatea de asociere a oamenilor muncii”, garantând, totodată, „respectarea drepturilor și libertăților individuale”<sup>16</sup>.

Firește, structura statului comunist a rămas, în esență, totalitară<sup>17</sup>, dar cu trăsături de liberalism pe care nici o altă țară comunistă nu a putut sau nu a îndrăznit să le pună vreodată cu adevărat în discuție. Iugoslavia a rămas și în afara celor două structuri comuniste supranaționale, girate tot de la Moscova: Tratatul de la Varșovia și Consiliul de Ajutor Economic Reciproc – CAER. Forțând o comparație, ce și-au dorit maghiarii în 1956, prin Revoluția anti-sovietică, cât și ce au solicitat cehoslovacii în 1968, prin Primăvara de la Praga, a început să fie pus în aplicare încă din 1952 în Iugoslavia lui Tito.

Liberalizarea din societatea multietnică iugoslavă a creat câteva mișcări naționaliste, mai cu seamă în Croația și zona musulmană a Bosniei-Herțegovina. Atât adepții Mișcării Croate<sup>18</sup> din 1971, pornită în mediul universitar de la Zagreb, cât și „mărturisitorii” Declarației Islamice<sup>19</sup>, la Sarajevo, au fost repede izolați și pedepsiți. Statul federal comunist nu putea îngădui nici o manifestare secesionistă, care să pună în discuție fundamentul constituirii statului multinațional. Josip Broz

---

<sup>13</sup> Sintagma a fost introdusă în circuitul istoriografic de istoricul John Lampe. După moartea lui Mao Tze Dun, „socialismul de piață” a fost pus în practică și de Republica Populară Chineză, în condiții specifice. John R. Lampe, *op. cit.*, *passim*.

<sup>14</sup> Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias: State Building and Legitimation 1918-2005*, Bloomington, Indiana University Press, 2006, p. 195.

<sup>15</sup> Savez komunista Jugoslavije (în limba sârbo-croată).

<sup>16</sup> John R. Lampe, *op. cit.*, *passim*.

<sup>17</sup> Orice derapaj antititoist sau naționalist era aspru pedepsit. Etalonul represiunii rămâne insula Goli Otok, din Marea Adriatică, unde erau întemnițați, în condiții îngrozitoare, dușmanii regimului.

<sup>18</sup> Hrvatski pokret (în limba sârbo-croată).

<sup>19</sup> Islamska deklaracija (în limba sârbo-croată).

Tito a considerat evenimentele drept un afront personal, care i-au pătat atât onoarea cât și calitatea de „părinte fondator” al celei de-a doua Iugoslavii<sup>20</sup>.

Este important de precizat că cele două mișcări nu au întrunit sprijinul populației, indiferent de naționalitate, limbă sau religie. După două decenii de la conflictul cu sovieticii, societatea iugoslavă era cu mult mai prosperă decât statele din Europa de Răsărit și Balcani. Împletirea avantajelor socialismului (acces gratuit la educație, sănătate, ușurința găsirii unui loc de muncă) cu cele ale „societății de consum” (libertatea de mișcare a indivizilor și a forței de muncă peste hotare, accesul facil la un pașaport, deținerea de valută, accesul la bunurile de larg consum din Occident, precum și la cultura – de elită sau de masă – din Apus, prezentă la Televiziune, Radio, în teatre și cinematografe) făceau inoportună ipoteza părăsirii statului federal.

În opinia regizorului Emir Kusturica, „Epoca lui (Tito, n.a.) a fost singura din istoria țării noastre când beneficiile bugetului de stat au ajuns la câteva miliarde de dolari anual. Din aceste beneficii s-a născut o clasă medie, care, ținând pasul cu Europa, atingea niveluri culturale, sportive și științifice la înălțimea țărilor situate la vest de Alpi”<sup>21</sup>.

Evenimentele din 1971 au demarat eforturile pentru realizarea ultimei reforme constituționale a statului iugoslav. În 1974 a fost adoptată cea de a treia Constituție a Iugoslaviei (după cele din 1945 și 1963) în condițiile în care legea fundamentală din 1963 consacrase triumful deplin al titoismului (socialismul de tip iugoslav) și transformarea statului din republică populară într-una superioară: Republica Socialistă Federativă Iugoslavia.

Conform prevederilor Constituției din 1974, celor șase republici federale li se adaugă două regiuni autonome: Kosovo-Metohia și Voivodina<sup>22</sup>, cu largi prerogative în gestionarea politicilor locale. S-a încălcat, în mod deliberat, cutuma potrivit căreia republicile statului multinațional au fost alcătuite având la bază cele șase națiuni constitutive de expresie slavă – „narod” (de aici și numele de Iugoslavia), acordându-se dreptul unor minorități neslave – „narodnosti” de a-și forma propriile entități teritoriale. S-a avut în vedere ponderea populației albaneze din Kosovo-Metohia și a minorităților maghiară, ruteană, română, slovacă și rusină<sup>23</sup> din Voivodina. Se prevede și dreptul republicilor federale la secesiune, dar în condiții stricte.

În ceea ce îl privește pe Josip Broz Tito, acesta a fost proclamat „președinte pe viață”. Inedita decizie a trezit vii mirări în afara Iugoslaviei, în condițiile în care Tito ar fi rămas, oricum, în fruntea statului până la deces, fără vreun „artificiu” legislativ. Faptul, fără precedent în Europa, a ilustrat deplinul cult al personalității

---

<sup>20</sup> *Yugoslavia. Tito's Daring Experiment*, în „Times Magazine”, August 9, 1971, <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,903055,00.html>.

<sup>21</sup> Emir Kusturica, *Unde sunt eu în toată povestea asta?*, Iași, Polirom, 2012, p. 269.

<sup>22</sup> Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija; Autonomna pokrajina Vojvodina (în limba sârbo-croată).

<sup>23</sup> Rusinii sunt o populație slavă din zona Transcarpatiei, înrudită cu rutenii, stabilită în Voivodina la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Conducătorului în Iugoslavia, precum și asumarea tacită a acestuia de majoritatea populației. Lipsa oricărui orizont politic național, previzibilă după dispariția fizică a liderului, a devenit o problemă secundară pentru *establishment* și opinia publică.

Moartea lui Tito, survenită la 4 mai 1980, i-a pus pe iugoslavi în fața realității, o realitate lipsită de orice „fard” propagandistic: țara nu avea nici un lider capabil, deoarece sistemul nu îngăduise apariția, formarea și maturizarea vreunui succesor.

Excesiva descentralizare a fragilizat societatea imaginată de Tito. Încă solidă cât șeful statului a fost „la comandă”, noua formulă de conducere, denumită „Președinție colectivă”<sup>24</sup>, nu a făcut față provocărilor secesioniste și centrifuge de după moartea Conducătorului. Ea a confirmat, ironic, metafora scriitorului naționalist sârb Dobrica Ćosić: „Iugoslavia socialistă a fost, de fapt, un stat *medieval*, format din șase *feude vasale suzeranului Tito*”.

Concomitent cu inovațiile din economie și politică, conducerea de la Belgrad a început și demararea unor reforme cu „amprentă” ideologică. Ideea de bază a fost aceea potrivit căreia era necesară o implicare mai relaxată a structurilor de partid și de stat în controlul vieții sociale și culturale din țară.

După Congresul Partidului din 1952, comuniștii au lăsat o mult mai mare libertate de manifestare în domeniul cultural și al creației artistice, în condițiile în care s-a renunțat la impunerea canoanelor realismului socialist. Firește, cei care se regăseau în acest *pattern* – nu puțini, erau liberi să se manifeste ca atare.

Deschiderea regimului titoist către Occident a prilejuit pătrunderea în *mass media* din Iugoslavia a primelor manifestări de tip rock’n roll, în mare vogă în Statele Unite ale Americii. Ritmul și *sound*-ul cu totul nou al pieselor lui Chuck Berry, Chubby Checker sau Buddy Holly au marcat o întregă generație de tineri iugoslavi, astfel că, în 1957, iubitorii de rock au constituit primul „fan club” propriu. În ciuda piedicilor de ordin ideologic, mascate de birocrație, s-a reușit imprimarea, sub egida RTB<sup>25</sup>, a unui album conținând piesele celor mai în vogă cântăreți de rock’n roll din SUA; urmând trendul, în anul 1967 a fost produs și primul *cover* autohton, alcătuit de artistul croat Karlo Metikoš.

Muzica rock din Iugoslavia anilor ’60-’70, marcată în mare parte de mimetism îngăduitor și diletantism, nu a fost respinsă *a priori* de regimul comunist. Mai marii partidului au apreciat-o ca inofensivă pentru „sănătatea morală” a națiunii, câtă vreme aceasta se încadra în anumite limite. Fenomenul Woodstock<sup>26</sup> a căpătat în Iugoslavia accente autohtone, ușor de reperat atât în „occidentalizatele” orașe Zagreb, Ljubljana, Novi Sad și Belgrad, dar și în „balcanicele” Sarajevo sau

---

<sup>24</sup> Kolektivno predsedništvo. Funcția de președinte este preluată, prin rotație, de către un reprezentant al fiecărei republici federative timp de un an de zile, începând cu data de 2 mai a fiecărui an.

<sup>25</sup> RTB – RadioTelevizije Beograd. Postul național de radio și televiziune al Serbiei.

<sup>26</sup> Este vorba despre Festivalul de la Woodstock (New York), ținut între 15 și 18 august 1969. Au participat zeci de mii de tineri (Free Concert) și cele mai valoroase vedete și formații ale genului, printre care Joan Baez și Credence Clear Water Revival.

Skopje. Cantautorii au optat pentru versuri în limba sârbo-croată, în vederea creșterii audienței pe teritoriul întregii Federații iugoslave.

Foarte popular în Croația, în formele sale originale, rock-ul din restul Iugoslaviei a evoluat spre forme autohtone, mai cu seamă în Serbia, Bosnia-Herțegovina și Macedonia, la fel cum făcuse în România vecină grupul Phoenix. În cea mai mare parte de inspirație folclorică, rock-ul iugoslav a beneficiat de atenția și sprijinul autorităților republicane, precum și de o promovare extinsă la radio și televiziune<sup>27</sup>.

Voci precum cele ale lui Kornelije Kovač, Davorin Popović sau trupa Indeksi din Sarajevo au marcat prin piesele promovate la radio, TV sau pe scenele Iugoslaviei adeviziunea la proiectul național al lui Josip Broz Tito<sup>28</sup>. În cosmopolitul Sarajevo, trupa Bijelo dugme – înființată de celebrul, mai târziu, muzician și regizor de film Emir Kusturica – va avea ca sursă principală de inspirație folclorul balcanic, cu trimeri și spre spațiul muzical albanez și bulgar.

În anii '80 apare în Macedonia așa numitul „rock bizantin”, cântat în idiomul local. Exponentul acestui gen muzical de nișă, Goran Trajkoski, liderul grupului Anastasija, a explicat succint originea demersului: „În Macedonia totul este legat de ortodoxie, iar ortodoxia este o moștenire a Bizanțului”<sup>29</sup>. Un alt grup din Macedonia, Mizar, a căutat să întărească impactul muzicii bizantine în restul Iugoslaviei prin piese cântate în limba sârbo-croată<sup>30</sup>.

Și minoritățile și-au adus contribuția la „noul val” muzical, implicit adeviziunea la direcția liberală spre care s-a îndreptat societatea iugoslavă. În Slovenia a devenit populară trupa Laibach<sup>31</sup>, ale cărei piese, în limba germană, aduc și primele influențe, mult mai îndrăznețe, de sorginte *punk*. În Voivodina își face apariția un gen muzical de factură etno-pop – șogor – bazat pe influențele din muzica tradițională ungurească.

După moartea lui Tito, caracterul contestatar, pe alocuri anti-sistem, al multor melodii cântate de trupe iugoslave s-a simțit mai puternic, în condițiile creșterii manifestărilor cu tentă naționalistă pe teritoriul statului federal cât și a tendințelor tot mai presante de reevaluare a personalității lui Tito.

Este relevantă reacția în public a folkistului sârb Nenad Janković, atunci când unul dintre difuzoarele Marshall<sup>32</sup> a cedat în timpul unui concert: „Iată un Mareșal mort!”<sup>33</sup>. Jocul de cuvinte a fost aspru taxat de autorități, care i-au anulat pe parcursul anului 1984 toate concertele. Goran Bregović a fost șicanat de

<sup>27</sup> Robert Hudson, *Song of Seduction: Popular Music and Serbian Nationalism*, în „Patterns of Prejudice”, Routledge International, 37, 2, 2003, p. 164.

<sup>28</sup> Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, 4th Edition, Boulder, Colorado, Westview Press, 2002, p. 132, *passim*.

<sup>29</sup> *Ibidem*, p. 136.

<sup>30</sup> *Ibidem*.

<sup>31</sup> Numele german al orașului Ljubljana.

<sup>32</sup> Una dintre cele mai cunoscute companii de echipamente de sonorizare, înființată în 1962 în Marea Britanie.

<sup>33</sup> Sabrina P. Ramet, *op. cit.*, p. 138-139.

organele de partid din Sarajevo pentru că a cântat în ordine inversă versurile unui cântec patriotic, transformat, ulterior, în imnul de stat al Croației independente.

Un alt interpret sârb, Borisav Đorđević, a fost acuzat de ridiculizarea luptei partizanilor din Macedonia din perioada celui de al Doilea Război Mondial. Drept urmare, Asociația Veteranilor de Război din R.S.F. Iugoslavia a solicitat imperios autorităților statului să interzică accesul artistului sârb pe întreg teritoriul R. S. Macedonia<sup>34</sup>. Militant fervent pentru abolirea autonomiei Kosovo, dar și autor al unor versuri cu un pronunțat caracter anti-albanez, Borisav Đorđević a fost repus în grațiile regimului de către Slobodan Milošević, ales în mai 1989 în funcția de președinte al Președinției R.S. Serbia<sup>35</sup>.

Un fapt devine certitudine: caracterul contestatar al muzicii rock iugoslave se acutizează între moartea lui Tito (1980) și căderea Zidului Berlinului (1989), în aceeași măsură în care țara a alunecat spre naționalism, exclusivism și forme secesioniste din ce în ce mai pronunțate<sup>36</sup>.

Lipsa reperelor într-o societate deabusolată și lipsită de lideri autentici a coincis cu apariția fenomenului yugofolk, cu prelungirea sa gregară – turbofolk (gen muzical al periferiei urbane, „gustat” masiv de o parte consistentă a unui public preponderent masculin, vag alfabetizat și de multe ori interlop)<sup>37</sup>. Yugofolk-ul s-a născut în faimoasele kafana<sup>38</sup> din Sarajevo, Skopje și Belgrad, cultivând obsesiv virtuțile războinice, spiritul patriarhal, iubirea neîmpărțită, revolta sau resemnarea în fața sortii potrivnice. A căpătat mai ales valențe regionale (Serbia, Macedonia, Bosnia) dar a avut și reprezentanți de marcă al căror mesaj a fost cel de atașament pentru Iugoslavia și tot ce aceasta a întruchipat mai frumos.

Cea mai titrată reprezentantă a acestui curent, încă admirată pe teritoriul fostei Iugoslavii, dar nu numai, este bosniaca de origine musulmană Fahreta Jahić, cunoscută (inclusiv în Banatul românesc, unde a susținut un fulminant concert pe stadionul din Timișoara, în 1988) sub numele de scenă Lepa Brena<sup>39</sup>. Născută în

<sup>34</sup> *Ibidem*.

<sup>35</sup> Conform Constituției din 1974, în Iugoslavia s-a instituit funcția de Președinte al Președinției Colective a Iugoslaviei, compusă din 9 membri, dintre care 8 din cele 6 republici federative plus 2 din cele două regiuni autonome Kosovo-Metohia și Voivodina. Tito a fost ales președinte pe viață al Președinției. Același sistem stufos și excesiv birocratic a fost replicat și la nivelul celor 6 republici federative ale Iugoslaviei.

<sup>36</sup> *Eastern Europe: Politics, Culture and Society since 1989*, ed. Sabina P. Ramet, Bloomington, Indiana University Press, 1998, p. 353-354.

<sup>37</sup> Catherine Barker, *The Concept of Turbofolk in Croatia: Inclusion/Exclusion in the Construction of National Musical Identity*, în Catherine Barker, Christopher J. Gerry, Barbara Madaj, Liz Melish, Jana Nahodilová (eds.), *Nation in Formation: Inclusion and Exclusion in Central and Eastern Europe*, London, SSES Publications, 2007, p. 204.

<sup>38</sup> Cafenea. Local tradițional de întâlnire, preponderent masculin, specific așezărilor din fosta Iugoslavie.

<sup>39</sup> Identitatea „musulmană” este în acord cu împărțirea oficială a etniilor din Bosnia: sârbi, croați, musulmani. În perioada comunistă populația islamică, ca și cea creștină, era atrasă foarte puțin de dogma religioasă. Este și cazul lui Lepa Brena. Ea a editat albume precum „Mile voli disko” (Mile iubește discoteca) – 1982, „Jedan dan života” (O zi din viață) – 1985, „Hajde da se volimo” (Hai să ne iubim) – 1987, foarte apreciate atât în Iugoslavia cât și la vecinii acesteia.

1960, la Tuzla, Lepa Brena denotă prin melodiile sale o adresabilitate care transcende vârsta și originea etnică, ea fiind o aprigă susținătoare a Iugoslaviei în formele sale titoiste<sup>40</sup>. Regretă profund destrămarea țării natale și arată acest lucru oricând se ivește prilejul, cântând la sfârșitul fiecărui concert două melodii emblematice pentru țara care azi nu mai există: „Marșal Tito” (Mareșalul Tito) și „Živela Jugoslavija!” (Trăiască Iugoslavia!).

La fel ca Lepa Brena, artiști ai generației post-Tito precum Indira Radić, Dragana Mirković, Marta Savić sau Mile Kitić<sup>41</sup> au căutat să promoveze noi tendințe, prin identificarea unor elemente ale culturii urbane și rurale care să ducă la un melanj muzical mai facil și vizibil comercial. Goana după senzațional, apetența pentru poveștile mondene ale celebrităților<sup>42</sup>, laolaltă cu atenția acordată fenomenului sportiv iugoslav al anilor '80 au acaparat în exces atenția *mass media* și a publicului larg, bagatelizându-se ceea ce era cu adevărat grav în societate: începutul tulburărilor interetnice din anii 1989-1990. Ca o ironie a istoriei, „procesul maturizării culturii media iugoslave de sorginte consumeristă a coincis cu primele semne severe ale procesului de destructurare a statului multinațional”<sup>43</sup>.

Odată cu începutul dezagregării politice a Iugoslaviei, își face apariția pe „piața muzicală” din Serbia și din zonele populate de sârbi ale celorlalte republici turbofolkul. Fenomenul turbofolk a fost caracterizat ca fiind un gen muzical suburban, de un „kitsch magnific”<sup>44</sup>, gustat de un public rudimentar și needucat, susținător al politicii naționaliste și etnocentriste a lui Milošević; acesta face trimiteri la un nou *life style*, promovând mesaje precum „îmbogățește-te repede”, „războiul este frumos” sau „lăcomia este bună”<sup>45</sup>, în măsură să fascineze o societate în descompunere statală și lipsită de repere morale.

De altfel, un promotor notoriu al genului, Antonije Pušić<sup>46</sup>, susține că denumirea noului curent muzical asociază doi termeni numai aparent incompatibili: „turbo” – ritmul accelerat al existenței cotidiene și „folk” – memoria nepieritoare a folclorului sârbesc<sup>47</sup>. Este o muzică tributară genului *eurodance*, mixat copios cu tonalitățile muzicii balcanice de sorginte greacă și turcească<sup>48</sup>, mult prizată în zonele meridionale ale Iugoslaviei. Leitmotivul „băiatului simplu și al fetei sărace de la țară”<sup>49</sup>, inocent abordat de vechii reprezentanți ai yugofolk-ului, a fost repus pe „portativ” conform noii paradigme muzicale și adaptat noilor gusturi gregare.

<sup>40</sup> Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel...*, p. 375.

<sup>41</sup> Robert Hudson, *op. cit.*, p. 176.

<sup>42</sup> Căsătoria artistei Lepa Brena cu tenismanul sârb Slobodan Živojinović.

<sup>43</sup> Sabrina P. Ramet, *op. cit.*, p. 182.

<sup>44</sup> *Ibidem*.

<sup>45</sup> Ivana Kronja, *Turbo Folk and Dance Music in 1990s Serbia. Media, Ideology and the Production of Spectacle*, în „The Anthropology of East Europe Review”, 22, 1 (2004), p. 103.

<sup>46</sup> Numele de scenă a lui Antonije Pušić este mai mult decât sugestiv și în consonanță perfectă cu tipul de gen muzical abordat: Rambo Amadeus (sic!).

<sup>47</sup> Ivana Kronja, *op. cit.*, p. 103.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 105.

<sup>49</sup> *Ibidem*.

Apariția posturilor de radio și TV private într-un spațiu haotic, alimentat de războaiele civile și de embargoul internațional impus Serbiei<sup>50</sup> a dus la grave derapaje culturale, în condițiile în care cele mai multe dintre acestea sunt deținute de oameni politici, rude ale acestora sau afaceriști interlopi îmbogății de război. Izolarea Serbiei pe plan internațional a adus în jurul puterii personaje dubioase, oligarhi cu trecut infracțional precum și lideri ai lumii interlope implicați în masacrele din războaiele iugoslave. Pleiade de pseudo-artiști invadează spațiul media și apar constant la TV Palma (denumit, argotic, MTV-ul sârbesc) canal unde turbofolk-ul este la el „acasă”, sau la BK TV, acolo unde personaje mafiotice precum Željko Ražnatović (zis Arkan, lider al mișcării paramilitare Tigrii, implicată în crime de război în Croația și Bosnia) își etalează cu nonșalanță viața luxoasă<sup>51</sup>. Faptul că Arkan a înființat în 1993 și un partid politic ultranaționalist – Partidul Unității Sârbe<sup>52</sup>, fiind ales deputat în Adunarea Națională a Serbiei, arată cu prisosință degradarea accentuată a vieții publice din fosta Iugoslavie.

Fiul lui Slobodan Milošević, Marko, a deținut, la rândul său, postul de televiziune TV Pink, care a promovat cu agresivitate, prin intermediul turbofolk-ului, mitul noilor îmbogății de război, purificarea etnică, practicile ilicite, vulgarizarea sexualității prin reprezentarea „femeii fatale” interesată numai de bani, vile luxoase și mașini scumpe<sup>53</sup>. Deloc întâmplător, Arkan și-a promovat soția, starleta Svetlana Veličković, în calitate de cea mai cunoscută reprezentantă a turbofolk-ului prin intermediul TV Pink. Cântecurile sale promovează ideea eroului sârb hipermasculinizat, iar lupta pentru „cauza națională” este redată în cheie sexistă<sup>54</sup>.

În concluzie, contextul politic ostil Serbiei, reflectat în plan internațional printr-o accentuată stigmatizare, însoțită și de pierderea totală a „războiului propagandei”, a dus la apariția și permanentizarea acestui tip de „narcisism pseudocultural” în care aparenta infailibilitate a liderilor „providențiali” a căpătat un caracter de imanență<sup>55</sup>.

Totul, în numele naționalismului.

---

<sup>50</sup> Embargoul impus de ONU Serbiei între 1992 și 1995, reinstituat apoi de UE și SUA între 1998 și 2001, nu a fost doar de natură militară și economică. Acesta a cuprins și sfera schimburilor culturale și a manifestărilor sportive, de la care Serbia a fost complet exclusă. PIB-ul s-a prăbușit de la 21,81 mld USD în 1989 la 9,53 mld USD în anul 1993, respectiv de la 2.083 USD/*per capita* la 908 USD/*per capita*. În anul 1993 hiperinflația a dus la emiterea bancnotei de 500.000.000.000 dinari. Totodată, 20% din populația cu studii superioare din Serbia a emigrat în perioada amintită. Milica Delević, *Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool: the Case of Yugoslavia*, în „The International Journal of Peace Studies”. [https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol13\\_1/delevic.htm](https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol13_1/delevic.htm).

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 107.

<sup>52</sup> Ssj – Stranka srpskog jedinstva.

<sup>53</sup> Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel...*, p. 400.

<sup>54</sup> *Ibidem*, p. 263.

<sup>55</sup> Ivana Kronja, *op. cit.*, p. 112.

**30 years since the dissolution of the R.S.F. Yugoslavia.  
About politics, society and “mass culture” – considerations**

*Abstract*

*The Yugorock of the 70s-90s was not rejected a priori by the regime, as it occurred in the other socialist countries. The Communist Party believed that it was harmless as long as the authorities monitored it closely. The outbreak of the civil war in 1991 coincided with the “cultural” debut of turbofolk in Serbia and Serbian territories throughout Yugoslavia. It was characterized as a suburban culture movement, “tasted” by uneducated supporters of Slobodan Milošević’s style and that abounds in elements of kitsch by promoting peripheral messages such as “war glamour”, “greedy is cool”, “get rich quickly”, able to fascinate a decomposing society. In the last decade of the 20th Century, the hostile historical context turned Serbia of Slobodan Milošević into the victim of a predominant cultural “narcissism”, where certainties were eliminated and where the infallibility of the new Leader tended to become immanent.*

*Keywords: Yugoslavia; Tito; Milošević; communism; mass culture; rock; yugofolk; nationalism; civil war.*

## ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III <sup>a</sup> edițiune, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

- ATS = Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville  
 AUAIC = Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași  
 AUB = Analele Universității „București”  
 BA = *Biblioteca Ambrosiana*, Roma, Città Nuova Editrice  
 BAR = Biblioteca Academiei Române  
 BArchB = Bundesarchiv Berlin  
 BAR int. ser. = British Archaeological Reports, International Series  
 BBR = Buletinul Bibliotecii Române  
 BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României  
 BCMI = Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice  
 BCU-Iași = Biblioteca Centrală Universitară, Iași  
 BE = Bulletin Epigraphique  
 BF = Byzantinische Forschungen, Amsterdam  
 BJ = Bonner Jahrbücher, Bonn  
 BMI = Buletinul Monumentelor Istorice  
 BMIM = București. Materiale de istorie și muzeografie  
 BNB = Biblioteca Națională București  
 BNJ = Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher  
 BOR = Biserica Ortodoxă Română  
 BS = Balkan Studies  
 BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române  
 ByzSlav = Byzantinoslavica  
 CA = Cercetări arheologice  
 CAI = Caiete de Antropologie Istorică  
 CartNova = *La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica*, Murcia  
 CB = Cahiers balkaniques  
 CC = Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)  
 CCAR = Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București  
 CCh = *Corpus Christianorum*, Turnhout  
 CChSG = *Corpus Christianorum. Series Graeca*  
 CCSL = *Corpus Christianorum Series Latina*, Turnhout, Brepols  
 CDM = *Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat*, București, vol. I-V; supl. I.  
 CDȚR = *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, București, vol. II-VIII, 1974-2006  
 Chiron = Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971  
 CI = Cercetări istorice (ambele serii)  
 CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin  
 CL = Cercetări literare  
 CLRE = *Consuls of the Later Roman Empire*, eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987  
 CN = Cercetări Numismatice  
 CNA = Cronica Numismatică și Arheologică, București  
 CSCO = *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Louvain  
 CSEA = *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Roma, Città Nuova Editrice  
 CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien, De Gruyter  
 CSPAMI = Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești  
 CT = Columna lui Traian, București  
 CTh = *Codex Theodosianus*. Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971  
 Cv.L = Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> ( <a href="http://www.manfredclauss.de/">http://www.manfredclauss.de/</a> )
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> ( <a href="http://www.edr-edr.it/default/index.php">http://www.edr-edr.it/default/index.php</a> )
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafiya Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= Inscriptions grecques et latines de Novae, Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILLPecs	= Instrumenta Inscripta Latina. <i>Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznan
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
JL	= Junimea literară
JRS	= The Journal of Roman studies, London
LR	= Limba română
MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

- MGH** = *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi*, Berlin 1877-  
**MI** = Magazin istoric, București  
**MIM** = Materiale de istorie și muzeografie  
**MM** = Mitropolia Moldovei  
**MMS** = Mitropolia Moldovei și Sucevei  
**MN** = Muzeul Național, București  
**MO** = Mitropolia Olteniei  
**MOF** = Monitorul Oficial al României  
**Navarro** = M. Navarro Caballero, *Perfectissima femina. Femmes de l'elite dans l'Hispanie romaine*, Bordeaux, 2017.  
**NBA** = *Nuova Biblioteca Agostiniana*, Roma, Institutum Patristicum Augustinianum  
**NDPAC** = *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008  
**NEH** = *Nouvelles études d'histoire*  
**OI** = Opțiuni istoriografice, Iași  
**OPEL** = *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*, vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002  
**PG** = *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912  
**PIR** = *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III*, editio altera, Berlin.  
**PLRE** = *Prosopography of the Later Roman Empire*, 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992  
**RA** = Revista arhivelor  
**RBAR** = Revista Bibliotecii Academiei Române, București  
**RC** = Revista catolică  
**RdI** = Revista de istorie  
**REByz** = *Revue des Études Byzantines*  
**RER** = *Revue des études roumaines*  
**RESEE** = *Revue des études Sud-Est européennes*  
**RHP** = *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften*, Viena  
**RHSEE** = *Revue historique de Sud-Est européen*  
**RI** = Revista istorică (ambele serii)  
**RIAF** = Revista pentru istorie, arheologie și filologie  
**RIB** = *Roman Inscriptions of Britain*, Londra  
**RIM** = Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău  
**RIR** = Revista istorică română, București  
**RIS** = Revista de istorie socială, Iași  
**RITL** = Revista de istorie și teorie literară  
**RIU** = *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapesta  
**RJMH** = *The Romanian Journal of Modern History*, Iași  
**RM** = Revista muzeelor  
**RMD** = *Roman Military Diplomas*, Londra  
**RMM** = *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz  
**RMM-MIA** = Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă  
**RMR** = Revista Medicală Română  
**RRH** = *Revue roumaine d'histoire*  
**RRHA** = *Revue roumaine de l'histoire de l'art*  
**RRHA-BA** = *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts*  
**RSIAB** = Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău  
**Rsl** = Romanoslavica

---

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>T&amp;MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde